

Отже, зважаючи на те, що у другій половині ХХ ст. західноукраїнське релігійне життя та мистецтво існували переважно в підпіллі і були фактично заборонені, сьогодення різноманітність навчальних закладів регіону, які готують спеціалістів у галузі церковного малярства, є доволі великою, різноманітною і закономірною. Це заклади різної форми власності, різної конфесійної приналежності, різних рівнів акредитації. Провідними серед них, на нашу думку, є кафедра сакрального живопису Львівської національної академії мистецтв, де реалізується довготермінова програма відродження та розвитку українського іконопису з його самобутньою стилістикою, навчальна програма «Іконопис і сакральне мистецтво» Українського католицького університету, яка має на меті цілісне виховання богословів-іконописців.

1. Архиепископ Єпіфаній. Богословська освіта та наука в Україні перед викликами сучасності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://theology.in.ua/ua/bp/theological_monitoring/51958/.
2. Кафедра сакрального мистецтва ЛНАМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lnam.edu.ua/departments/ua/3/16/103/>.
3. Навчальна програма «Іконопис і сакральне мистецтво» УКУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.os.ucu.edu.ua/uk/icon/full-time.html>.
4. Панасенко О. В. Інституційні засади релігійної освіти в Україні (на прикладі православ'я) : автореф. дис. ...канд. філос. наук / О. В. Панасенко . – К. : Б. в., 2011.
5. Рощина Л. О. Православна духовна освіта України (1991–2001 рр.) : дис. на здобуття...канд. іст. наук / О.Л. Рощина. – Донецьк, 2004. – 175 с.
6. Скопіна С. О. Церковне мистецтво і сучасна православна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_9/article11.pdf.

В статтє сделан обзор светских и церковных учебных заведений Западной Украины, которые готовят специалистов в церковном искусстве (изобразительном и декоративно-прикладном), что позволяет проанализировать структуру обучения в них, особенности программ преподавания, личности мастеров, педагогов и т.д. и определить ведущие учреждения в этой области.

Ключевые слова: религиозное искусство, церковное искусство, учебные заведения, образование.

Religious and church education in Ukraine of late XX – early XXI century is not enough researched in details. A review of secular and church institutions in Western Ukraine, that train specialists in religious art (fine and decorative), allows us to analyze the structure of education in these institutions, features of teaching programs, individual artists and teachers and to identify leading institutions in this sphere.

Key words: religious art, church art, educational institutions, education.

УДК 7 : 291.36

Олена Білик, Алла Соловей

КИЇВСЬКІ САКРАЛІЇ СЕРЕД СТАРОЖИТНОСТЕЙ КНЯЖОГО ГАЛИЧА

У статті розкрито невідомі напрямки церковно-державних та культурних відносин Києва з Галичем у княжу добу. Прослідковано ранньохристиянські і київські витoki галицького сакрального мистецтва і, зокрема, особливості дрібної металопластики означеного періоду.

Ключові слова: археологія, історія мистецтв, сакральне мистецтво, дрібна металопластика.

Провідну роль в церковно-релігійних зв'язках давньоруських міст Галицької землі відігравав Київ – центр суспільно-політичного, економічного і культурного життя Давньої Русі. Сліди стабільного і тривалого дипломатичного спілкування Великого київського князя Володимира Мономаха (1113–1125) із галицькими володарями збереглися в такому рідкісному виді археологічних джерел, якими є княжі привісні печатки. У сучасній науці вважається, що молибдобули з християнським іменем Володимира Мономаха – Василій та зображенням його небесного патрона, виявлено найбільше із всієї території Русі, в тому числі й на Прикарпатті.

Мета статті – розкрити напрямки церковно-державних та культурних відносин Києва з Галичем у княжу добу.

Об'єднавчі процеси довкола Галича, який взяв на себе ініціативу інтегрувати Звенигородські, Перемишльські, Тереховлянські і, власне, Галицькі землі в могутнє князівство (1141), спонукало місцевих володарів брати собі за взірцем визначних київських князів Володимира Великого і Володимира Мономаха охоронцем і заступником, святого Василя Великого. Образ одного з Великих Отців Східної Церкви поміщували на своїх печатках галицький князь Володимирко Володаревич (1141–1153) та його син Ярослав Осмомисл (1153–1187). Якраз напередодні завершення об'єднання західних територій Русі в єдине і могутнє Галицьке князівство, між Києвом та містами Галицько-Волинської Русі продовжували протікати тісні міжнародні відносини. Про це свідчать привісні печатки Великого київського князя Мстислава Володимировича (1125–1132), на яких, з одного боку зображено його духовного патрона – святого Федора, а з іншого – в три рядки поміщено таємниче «ДЬНЬСЛОВО». Печатки з такою лексеєю належали до таємної, засекреченої кореспонденції.

Мстислав-Федір Володимирович використовував у дипломатичному спілкуванні з іншими князями декілька видів печаток. Але молібдоби з майстерно виконаною фігурою святого Федора Стратилата і написом «ДЬНЬСЛОВО», виконаним у три рядки, археологи поки що віднаходять тільки в Галицькій Русі. Першу олов'яну буллу київського володаря знайшов на розкопках дитинця «Замочок» у княжому Белзі (1936–1938) дослідник Ярослав Пастернак [6, с. 71]. Три інші печатки виявлено нещодавно в княжому Галичі: на Золотому Тоці, Галицькому Підгородді і на Спаському городищі. Отже, галичани, в першу чергу, ті, що були на державній службі в княжій канцелярії, отримували не тільки важливі повідомлення з Києва, але й збагачували свої знання, на прикладі образів святого Василя Великого і Федора Стратилата, про тогочасну давньоруську іконографію.

Відомий львівський археолог Володимир Петегрич вважав, що помітною статую торгівлі Галича і Києва були енколпіони (нашийні хрести-складні) і мідні хрестики з жовтою виїмчастою емаллю [9, с. 154]. Хрести-енколпіони являють собою окрему групу пам'яток дрібної пластики. Вони є, безумовно, прекрасними джерелами для дослідження історії мистецтва і християнства. Дослідники здійснили їх класифікацію за часом виготовлення, формами, іконографічними композиціями, технікою виконання і матеріалами. В процесі наймасштабніших розкопок у давньому Галичі, які проводив Я. Пастернак у 1934–1943рр., йому поталанило сформувати цілу колекцію давньоруських енколпіонів, знайдених переважно на Золотому Тоці. Зокрема на княжому дитинці вчений відкрив найпоширеніший тип хреста-складня в Давній Русі [7, с. 233]. З останніх досліджень Галича нам відомо принаймі 10 релікваріїв такого типу. Прикметно, що у всіх без винятку випадках – на території сучасного міста, на Галицькому Підгородді і, нарешті, знову ж, на Золотому Тоці, знайдено три цілих хреста із мощами святих.

На лицьовому боці складня (6,5x5,5 см) зображено рельєфне Розп'яття Христа з двома фігурками предстоячих, очевидно Богородиці і Йоана Богослова. Фігура Христа майже пряма, голова схилена вправо, руки в ліктях та ноги в колінах ледь зігнуті. Над головою зображений німб з перехрестям та монограми «ІС» та «ХС». На енколпіонах такого типу обабіч постаті Христа розміщені написи, які читаються: «Хрест нам похвала» або «Хрест нам утіха». У верхньому та нижньому медальйонах поміщено зображення святих Миколая та Георгія.

На зворотньому боці зображена Богородиця в повний ріст, у позі моління, з двома предстоящими фігурами. Богоматір одягнена в хітон та мафорій. Зверху та знизу – два поясних зображення святих. Зверху – святий Петро (напис поруч «ПЕТРЬ»), внизу – святий Василій (напис поруч «ВАСИЛ»). Обидві половинки хреста прикріпленні за допомогою шарніра до біконічного вушка. Медальйони обрамленні рельєфною лінією, на якій збереглися насічки. Хрест вилитий з бронзи, рівнораменний, з медальйонами та парними виступами-«слізками» на кінцях, з дзеркальним написом «Пресвятая Богородице, помагай».

Час появи енколпіонів даного типу датують першою половиною XIII ст. Місцем їх виготовлення вважається Київ, де неподалік Десятинної церкви були знайденні формочки для їхнього виробництва. На думку Б. Рибаківа, енколпіони з давньоруськими дзеркальними написами з'явилися в 1239–1240 роках, після того, як татаро-монгольська орда окупувала північно-східні землі Русі. Молитовне звернення «Пресвятая Богородице, помагай» мало вберегти мешканців західних руських князівств від знищення.

Енколпіони такого типу були розповсюдженні по всій території Русі. Аналогічні хрести-складні відкриті в Києві, Галичі, Гродно, Дорогобужі, Мстиславці, Старій Рязані, Саранску, на

Райковецькому городищі, а також на території Болгарії, Угорщини, Італії, Польщі, Румунії, Туреччини, Чехії, Словаччини, Швеції, Сербії та Прибалтики. Досліджуючи знахідки давньоруських енколпіїв, виявлених у різних регіонах колишньої Югославії, науковець В. Перхавко прийшов до висновку, що провідну роль у налагодженні релігійних зв'язків Русі з Сербією і Хорватією відігравали Галицько-Волинські землі [8, с. 217]. Більше того, автор дослідження висловлює припущення, що різноманітність складаних хрестів з написом «Пресвятая Богородице, помагай» могла виготовлятися галицькими майстрами [8, с. 208].

Із київських ювелірних майстерень, очевидно, до Галича потрапляли хрести-енколпії з зображенням чудотворного образу «Куп'ятицької Богоматері». Оскільки явлення Куп'ятицького чудотворного образу Богородиці на ступці енколпіона сталося 1182р., то російська дослідниця Фріда Корзухіна вважає, що їхнє виробництво поширилось в останній чвертині XII ст., а масовий випуск припадає на першу половину XIII ст. [3, с. 68-69].

Священний хрест з чудотворним образом Богоматері Одигітрії початку зберігався в церкві, побудованій в с. Куп'ятичі (нині – Брестська область, Білорусь), на місці, де явилася Божа Матір. Після монголо-татарської навали церква згоріла в 1240 р.. У XVI ст. мідний литий складаний хрест-енколпій знайшли на згаданій. У 1629 р. в Куп'ятичах була побудована нова церква і засновано монастир. Якраз куп'ятицькі монахи перевезли хрест до Софії Київської [5, с. 128-129].

З розкопок у Галичі відомий один складень з образом Куп'ятицької Богоматері, відкритий Я.Пастернаком на Золотому Тоці [7, с. 233]. В експозиції місцевого Крилоського історичного музею зберігається зворотня стулка ідентичного складня, який походить з с. Чернятин Городенківського району на Покутті. Лицева сторона таких енколпіїв має центральне зображення Розп'яття. Фігура Христа майже пряма, руки трохи зігнуті в ліктях. Над Христом зображення святого з бородою, а з двох сторін від Розп'яття розміщені Богородиця та Йоан.

На зворотньому боці енколпіону знаходиться Богоматір з Дитятком. Вона одягнена в хітон і мафорій. Лівою рукою тримає маленького Ісусика, а права притиснута до грудей. Над Богородицею та по обох боках зображенні напівфігури святих.

Київські митці-ювеліри займалися також виробництвом творів дрібної металопластики, які повторювали в значно зменшених формах образи чудотворних і особливо шанованих на Русі ікон. Вивчаючи мідний образок XII ст., який походив з давньоруського городища в с. Сахнівка (Дівич-Гора), російська дослідниця В. Антонова довела, що це – унікальна копія чудотворної ікони Вишгородської Богоматері. Другу аналогічну іконку відкрив у 1989 р. на території колишнього ремісничо-торгового посаду княжого Галича учень Крилоської школи Степан Атаманчук. Правда, на відмінну від оригіналу Вишгородської ікони, на двох металічних іконках монументальна фігура Божої Матері зображена з німбом, покритим дорогоцінним камінням, одягнута в нанизаний перлами плащ. Орнамент у вигляді намистинок, який прикрашає по боках прямокутний простір і аркове завершення іконки, імітує зернь, ювелірну техніку, відому в Києві ще з X ст.. Прагнення розкішно прикрасити образ Богородиці Елекси (Милостивої) свідчить про досить поширене пошанування цієї ікони, яка послужила взірцем для сакральних тільників-амулетів. Зрозуміло, що нею могла бути тільки привезена з Константинополя великокняжа святиня, яку викрав з Києва Андрій Боголюбський, і на півночі Русі вона прославила себе під іменем Володимирської [1, с. 203]. Ми знаходимо в давньоруському літописанні підказку, хто і коли привіз з Києва до Галича мідний образок. Влітку 1150 р. галицький князь Володимирко Володаревич разом з дружиною допомагав посадити на великий княжий стіл у Києві свого свата, князя Юрія Довгорукого. Володар Галича, як представник християнської країни, на свято Успіня Пресвятої Богородиці спочатку «приїхав до святої Софії, а звідти – поїхав до святої Богородиці Десятинної і звідтіля до Богородиці в Печерському монастирі» [4, с. 233]. У той же день «поїхав Володимир, – пише літописець, – до Вишгорода, обом святым мученикам, Борису і Глібу, поклонитися» [4, с. 233]. Там, у Вишгороді, де в княжому храмі зберігалася чудотворна ікона, кожен із галичан придбав собі на пам'ять мідну іконку із зменшеною копією Милостивої Богоматері. Таким чином, християнський Галич, за висловлюванням російської дослідниці Н. Дьоміної, усвідомлював, що ікона «Володимирська – це найвеличніше материнське милосердя, яке жертвує своїм сином заради любові до світу» [2, с. 78].

З цього періоду маємо серед археологічних знахідок з княжого Галича ще одну київську сакральну пам'ятку. Її було відкрито поблизу фундаментів літописної Спаської церкви. На привісній печатці зображено з обох боків двох християнських святих – Пантелеймона і Фелора. Олов'яна молибдобула належала видатному київському князю Ізяславу-Пантелеймону Мстиславичу-

Федоровичу (1146–1154) – політичному противнику Володимира Володаревича, з яким, тим не менше, він підтримував дипломатичні зв'язки

І все ж таки, найбільшу кількість київських сакралій слід пов'язувати з діяльністю першого галицького єпископа Косми (1157–1165). Його привісні печатки відомі з розкопок фундаментів багатьох храмів давнього Галича, одну молебодобу було виявлено аж в Великому Новгороді. Помітне місце у спектрі багатогранної діяльності галицького владики займав митрополичий Київ. Як у жодному іншому з давньоруських міст, в княжому Галичі знайдено найбільшу кількість печаток київських митрополитів другої половини XII ст. Станом на 1970 р. російський вчений Валентин Янін виділив дві різновидності давньоруських митрополичих булл з іменем Костянтина. Печатку київського митрополита Костянтина II (1167–1174) було відкрито в Звенигороді і в Галичі. Другий тип печатки відомий в єдиному екземплярі. Вона зберігається в столиці Греції – Афінах, у музейній збірці Бенакі. На одній її стороні знаходиться зображення чудотворного образу Халкопратійської Богородиці, а на іншій – грецький напис: «Печатка проедра Русі Костянтина» [10, с. 49].

Ще одну печатку з іменем Костянтина було виявлено в 2012 р., на Крилоському городищі. На аверсі молебодобу зберігся доволі чіткий напис, який був відтиснутий тою ж самою матрицею, що й на аверсі першої печатки Костянтина. Він прочитується: «Печатка проедра Русі Костянтина». На реверсі митрополичої булли зображено композицію, яка виникла й поширилася в Києві ще в XI ст. й дістала назву «Печерської Богоматері».

Відкриття олов'яної булли восени 2012 р. на Золотому Тоці показало, що функціонував ще й четвертий тип печаток, де в легенді вказано ім'я київського митрополита Костянтина. На одній стороні булли грецькою мовою в чотири рядки читається напис: «Господи, призри на мя Костянтина», а на другій – майстерно виконано зображення Богородиці-Знамення.

Із всього сказаного маємо вражаючий приклад, як сучасна археологія може розширити обрії маловідомих біографій визначних діячів Давньокиївської держави, прослідкувати ранньохристиянські і київські витоки галицького сакрального мистецтва, розкрити невідомі нам напрямки церковно-державних відносин Києва з Галичем у княжу добу.

1. Антонова В. И. К вопросу о первоначальной композиции иконы Владимирской Богоматери / В. И. Антонова // Византийский временник. – 1961. – Т. XVIII.
2. Демина Н. А. Андрей Рублев и художники его круга / Н. А. Демина. – М. : Наука, 1972.
3. Корзухина Г. Ф. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты реликварии XI–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина, А. А. Пескова. – Санкт-Петербург, 2003.
4. Літопис Руський / [за Іпатіївським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990.
5. Міляєва Л. Чудотворні ікони Богородиці в Києві XVII століття та образ Любецької Богоматері пензля Івана Щирського / Л. Міляєва // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVII.
6. Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною / Я. Пастернак // Український історик. – 1978. – Ч. 4.
7. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 850–1943 рр. / Я. Пастернак. – Івано-Франківськ : Плай, 1998.
8. Перхавко В. В. Находки энколпионов на территории Югославии / В. В. Перхавко // Советская археология. – 1978. – № 4.
9. Петегерич В. М. Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв. / В. М. Петегерич // Славянские древности : [сборник научных трудов]. – К. : Наукова думка, 1980.
10. Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. / В. Л. Янин. – М. : Наука, 1970. – Т. I.

В статті раскрыто невідомі напрямки церковно-державних і культурних відносин Києва з Галичем в княжескіє времена. Просліджені ранньохристиянські і киевські істини галицького сакрального мистецтва і, в частности, особливості мелкої металопластики означеного періода.

Ключевые слова: археология, история искусств, сакральное искусство, мелкая металлопластика.

The article reveals the unknown directions of church-state and cultural relations Kiev with Halych in princely age. Followed early Christian and Kiev origins of Galician sacred art and, in particular, features small metal plastic of that period.

Key words: archeology, history of art, sacred art, fine metal and plastic.